

Віра Батова,
*науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності
 НАПрН України*

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОРИСНИХ МОДЕЛЕЙ

Актуальність дослідження. Дослідження історії виникнення та розвитку тих або тих правових інститутів відіграє важливу роль для усвідомлення значення та ролі цих інститутів у суспільному житті. Корисна модель визнається об'єктом права інтелектуальної власності в багатьох країнах світу та видається досить популярним способом правової охорони об'єктів у сфері технологій. Тож вбачається актуальним дослідження історії розвитку інституту корисних моделей для визначення основних факторів і умов, які сприяли його появі й усвідомленню місця та значення корисних моделей в сучасних умовах.

Мета написання цієї статті полягає в такому:

- 1) з'ясувати передумови виникнення та дослідження історії розвитку інституту корисних моделей у деяких країнах світу, зокрема, в Німеччині, де цей об'єкт з'явився вперше, а також у такій технологічно розвиненій країні, як Японія;
- 2) проаналізувати передумови появи корисних моделей в Україні.

Дослідження історії виникнення та розвитку корисних моделей здійснювали такі українські та зарубіжні науковці, як О. А. Підпригора, О. Сергеев, В. Белов, Г. Віталієв, Г. Денисов, М. Вачевський та інші.

Виникнення нових інститутів права зумовлюється розвитком суспільних відносин у тій або тій галузі в результаті певних об'єктивних чинників. Ви-

никнення інституту промислової власності було зумовлене розвитком науково-технічного прогресу, коли вдосконалення та поширення знань у галузі фізики, механіки й інших науках стали передумовою появи мануфактур, а згодом — машинного виробництва. Це відкрило широкі можливості для появи нових технічно вдосконалених, інноваційних продуктів, виробництво та впровадження яких потребувало інтенсивної інтелектуальної праці, а також значних капіталовкладень. У зв'язку із цим виникла потреба захисту економічних інтересів осіб, які займалися розробкою та виробництвом нових технологій. Однією з перших країн, в якій почала розвиватися система виключних прав була Великобританія, де виключні права надавались особам, наближеним до монарха, як привілеїв з волі монарха. Пізніше привілеї перетворились на патенти, що видавались владою за заявками винахідників та надавали останнім право монопольного виробництва та використання іншим чином нових технічних розробок. Цікаво зауважити, що у Франції у XVIII столітті патенти видавались простою реєстрацією без проведення жодних експертиз щодо новизни винаходу. Водночас у патенті зазначалося, що влада видає патент без попередньої експертизи, але не жодним чином не гарантує переваги чи успіху винаходу [1].

Як зазначає В. Белов, слово «патент» походить від латинського *Litterat Patentes*, що дослівно перекладається-

ся як «відкрита грамота». Раніше патенти видавалися владою та засвідчували право на монопольне виробництво і продаж певного товару, послуг або винаходів. Патент скріплювався печаткою таким чином, що грамоту можна було розгорнути, не пошкодивши саму печатку, та продемонструвати її зміст. Цим *Litterat Patentes* відрізнялися від грамот, які були запечатані в буквальному сенсі, їх неможливо було розкрити, не пошкодивши печатки. Монополії, що видавали монархи середньовічної Європи, збагачували фаворитів і стримували розвиток економіки [2]. Уперше в Європі право власності винахідника на свій винахід було проголошено патентним законом, прийнятим у Франції 07.01.1791 року. Закон у своїй преамбулі забороняв усім використовувати винахід без дозволу патентовласника. Це був перехід від привілею до патенту. Так, патент на винахід став потужним інструментом для розвитку капіталізму [2].

Інститут корисної моделі тісно пов'язаний з інститутом винаходів і, фактично, є допоміжним та похідним щодо нього [3]. Тож не дивно, що корисні моделі як об'єкти правової охорони виникли вже після появи патентів на винаходи. Правова охорона корисних моделей сьогодні існує більше, ніж у 60 країнах світу. У деяких країнах охорона корисних моделей була запроваджена лише в останні роки. Однією з перших країн, де було запроваджено систему охорони корисних моделей була Німеччина. Спочатку в 1876 році було ухвалено закон про промислові зразки, а в 1877 році — Закон про патенти. Патент можна було отримати лише, створивши об'єкт, який відрізнявся високим рівнем винахідництва, тому велика кількість заявок на отримання патенту відхилялося через невідповідність цьому критерію. Розробка винаходів, які б відповідали встановленим законом вимогам, потребувала значних фінансових витрат, тому, зазвичай, більшість малих і се-

редніх підприємств були зацікавлені у створенні більш простих технічних об'єктів. Це були незначні вдосконалення вже відомих об'єктів та простих пристроїв, однак мали певні технічні переваги. Одним з головних факторів, який сприяв появі Закону про патенти були зміни економічного розвитку Німеччини. Німецькі землі, особливо Пруські, на початку XIX століття були аграрними. Однак у 1850–1870 роках в Німеччині дуже швидкими темпами почався процес індустріалізації, лідери якого, такі, як Сіменс, сприяли лобіюванню створення Патентного закону. Щодо Закону про корисні моделі, то його поява була також зумовлена потребою захистити ті види технічних рішень, які не могли отримати правову охорону відповідно до Патентного закону [4].

Спочатку, прагнучи отримати правову охорону для винаходів, які не відповідали вимозі винахідницького рівня, встановленій Законом про патенти на винаходи, заявники називали їх промисловими зразками та отримували охоронні документи на підставі Закону про промислові зразки [3]. Однак такий спосіб існував лише до 1879 року, коли німецький суд встановив, що Закон про промислові зразки був створений з метою охорони зовнішньої форми виробів, при цьому, корисні властивості об'єкту інтелектуальної власності мали бути захищені саме Патентним законом. Водночас, німецький законодавець усвідомлював економічну цінність таких нескладних технічних удосконалень і вважав за потрібне створити спосіб їх правового захисту через надання ексклюзивних прав, відмінних від тих, які надаються патентом. З огляду на такі обставини, у 1891 році було прийнято Закон про корисні моделі, відповідно до якого правова охорона надавалася корисним моделям через їхню реєстрацію патентним органом без проведення кваліфікаційної експертизи. Сьогодні, в Німеччині діють два

ПАТЕНТНЕ ПРАВО

окремі закони — Патентний закон та Закон про корисні моделі від 28.08.1986 року.

Розглянемо, яким чином інститут корисних моделей розвивався в Японії. Варто зауважити, що система патентного законодавства Японії була побудована на основі німецької [5]. Однак уже від початку між японським і німецьким законодавствами існували розбіжності. У Німеччині правова охорона надавалася лише на 3 роки та права надавались без проведення кваліфікаційної експертизи. Натомість, у Японії строк правової охорони був більший.

На початку ХХ століття в Японії існувала велика кількість ремісників, які виготовляли дрібні побутові речі, винахідницький рівень яких був не достатній для отримання патенту. Проте, така продукція відіграла важливу роль у промисловому розвитку, й тому існувала потреба в її правовій охороні яким-небудь альтернативним способом. Отож, у 1905 році в Японії було запроваджено систему правової охорони корисних моделей, що була заснована на базі німецького Закону про корисні моделі. Система правової охорони корисних моделей була альтернативою системі правової охорони винаходів та дуже схожою з останньою.

Між цими двома видами правової охорони не було суттєвої різниці, крім вимог до об'єктів правової охорони, строку правової охорони та винахідницького рівня, заявленого на реєстрацію об'єкта. Об'єкт корисної моделі повинен бути виражений у матеріальній формі. Строк правової охорони становив 6 років і міг бути продовжений ще на наступні 3 роки. У 1916 та 1921 роках до Закону про корисні моделі було внесено зміни, відповідно до яких строк правової охорони корисних моделей було продовжено до 10 років, оскільки 6-річний термін вдавався закоротким порівняно з 25-річним строком правової

охорони винаходів, а також з метою сприяння зміцненню правової охорони «малих винаходів». У 1959 році цей Закон було знову змінено та строк правової охорони корисних моделей збільшився до 15 років. Згодом закон про корисні моделі було доповнено. Зокрема, в 1965, 1970 та 1975 роках була дозволена реєстрація корисних моделей з кількома пунктами формули. Водночас також діяла система кваліфікаційної експертизи корисних моделей. Такі зміни зумовили значне збільшення кількості поданих заявок на корисні моделі. Якщо в 1955 році в Японії було подано 60 000 заявок, то вже у 1975 році їх було подано у 3 рази більше. Варто зазначити, що в 1987 році кількість поданих заявок на корисні моделі ще збільшилась та становила 200 000 заявок. Однак унаслідок розвитку в Японії технологій більш високого рівня, кількість заявок на корисні моделі почала спадати та станом на 1992 рік була вже меншою — 100 000 [6].

Водночас, життєвий цикл продукції ставав меншим через стрімкий розвиток досліджень у галузі технологій та постійну появу нових продуктів. Унаслідок цього патентний орган був неспроможний розглядати вчасно всі подані заявки. Накопичувалася велика кількість нерозглянутих заявок. Тривалий період розгляду заявок на корисні моделі зменшував період часу використання корисних моделей. Беручи до уваги ці обставини, було прийнято рішення створити такий режим правової охорони, який дозволяв би використовувати технологію якомога раніше. Отож, у 1993 році Закон про корисні моделі було переглянуто, а саме, було зменшено строк правової охорони до 10 років та скасовано обов'язкове проведення кваліфікаційної експертизи корисних моделей перед виданням охоронного документа. Це дало змогу здійснювати реєстрацію корисних моделей лише на основі формальної експертизи. Додат-

ково було запроваджено надання заявникові звіту про проведення реєстрації корисної моделі, механізм визнання корисної моделі недійсною в судовому порядку та внесено деякі інші процесуальні зміни. Отож, з 1993 року в Японії корисні моделі стали способом правової охорони технічних рішень через просту реєстрацію, проте із можливістю бути оскарженими третіми особами поданням останніми заяви про проведення кваліфікаційної експертизи. Попри це, в 2002 році кількість заявок на корисні моделі значно зменшилась і становила трохи менше, ніж 8000 заявок. Причиною цього, зокрема, став стрімкий розвиток промисловості та створення великої кількості високотехнологічних винаходів, завдяки чому утворився значний розрив між Японією та західними країнами, а також почала стрімко зростати кількість заявок на патенти на винаходи.

З метою підвищення привабливості корисних моделей, у 2004 році до закону про корисні моделі знову були внесені зміни. Знову було збільшено строк правової охорони корисних моделей до десяти років. Також було дозволено перетворення заявок на корисні моделі у заявки на винаходи і навпаки.

Отож, можна визначити такі причини появи корисних моделей у Японії. На початку ХХ століття Японія технологічно значно відставала від західних країн. Більшість японських технічних розробок створювалася для використання у повсякденному побуті. Натомість, іноземні заявники в Японії подавали заявки на досить складні технології, і вимоги щодо отримання патентів на винаходи були сформовані відповідно до таких технологій. Оскільки умови патентоздатності винаходів були досить високими, іноземні заявники мали можливість отримати правову охорону на свої технічні рішення завдяки їхньому високому винахідницькому рівню. Що стосується японських заявників, то через

порівняно нижчий технологічний рівень їхніх розробок, кількість патентів на винаходи, видана останнім була незначною. Така ситуація сприяла частим відхиленням заявок, поданих японськими винахідниками, що не дало їм можливості захистити свої розробки за допомогою Патентного закону. Внаслідок цього виникла нагальна потреба у створенні механізму правової охорони технічних рішень, виконаних на невисокому винахідницькому рівні, які також мали певну економічну цінність.

Той факт, що заявки на корисні моделі в Японії подавали переважно національні заявники (лише 5 з 15 заявок на корисні моделі надходила від іноземних заявників), свідчив про досягнення мети запровадження корисних моделей — стимулювання винахідницької активності місцевого населення. Закон про корисні моделі значно підтримував розвиток дрібної промисловості в Японії. Також ідея надання правової охорони корисним моделям отримала підтримку на підприємствах для заохочення своїх працівників до винахідництва, що сприяло підвищенню ефективності виробництва. В літературі зазначають, що стимулювання розвитку технологій за допомогою запровадження системи правової охорони корисних моделей, мало позитивний вплив на збільшення обсягів виробництва у післявоєнні роки [6]. Тож, корисні моделі як спосіб правової охорони дуже активно використовувалися японськими компаніями доти, доки японські технології не досягли рівня, завдяки якому Японія наздогнала західні країни, а згодом і випередила їх. Підтвердженням цьому є збільшення кількості заявок на патенти на винаходи порівняно з заявками на корисні моделі.

Інститут корисної моделі було також запроваджено й в інших країнах, таких як: Іспанія, Італія, Польща, Португалія, Греція, Фінляндія, Данія Австрія, Україна, Росія тощо.

Становлення інституту корисних моделей в Україні.

Перш ніж перейти до розгляду становлення корисної моделі в Україні, доцільно здійснити короткий огляд законодавства СРСР щодо правового регулювання відносин з приводу виникнення та використання прав на об'єкти патентного права.

Радянський Союз, до складу якого належала Україна, об'єктами інтелектуальної власності визнавав спочатку винаходи й технічні вдосконалення [7].

Пізніше, в 1959 році було затверджено Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції. У цьому Положенні визначалися тільки 2 види технічних пропозицій — винахід і раціоналізаторська пропозиція [8, 8]. Це положення визначало винахід як рішення технічної задачі в будь-якій галузі народного господарства, культури, охорони здоров'я та оборони країни, яке відрізнялося істотною новизною та давало позитивний ефект. Варто звернути увагу на те, що на той час була відсутня така вимога як винахідницький рівень.

У 1973 році було затверджено нове Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції, котре встановило до винаходів таку вимогу, як наявність істотних відмінностей. Рішення визнавалося таким, що має істотні відмінності, якщо воно порівняно з рішеннями, раніше відомими в науці й техніці на дату пріоритету заявки, характеризувалося новою сукупністю ознак [п. 21, 9]. Звернемо увагу, що вимога винахідницького рівня до винаходів була встановлена лише в 1991 році, коли був прийнятий Закон «Про винаходи в СРСР».

Варто приділити кілька слів також і способам правової охорони винаходів. Так, на винахід можна було отримати авторське свідоцтво, яке визнавало винахідника автором та надавало йому право на отримання винагороди з використання його винаходу. Також радянське законодавство передбачало

право винахідника отримати патент на винахід, який надавав йому виключні права на винахід. Однак, як зазначає О. Сергеев, отримавши патент, його власник, по-суті, був позбавлений практичної можливості користуватися його перевагами, адже приватне підприємство було ліквідоване, а перспектива реалізації патенту чи надання ліцензії державним підприємствам і організаціям мала, радше, абстрактний характер. Отже, авторське свідоцтво, що давало винахідникові хоча б якісь права та пільги, стало з 1931 року практично єдиною формою охорони його прав [10].

Аналіз нормативно-правових актів, прийнятих у Радянському Союзі надає можливість надати пояснення причин відсутності такого способу правової охорони, як корисні моделі.

По-перше, з огляду на низький рівень розвитку економіки в післявоєнні роки, результатами винахідництва здебільшого були технічні рішення, виконані на невисокому технологічному рівні. Для стимулювання технічної творчості в населення було недоцільно висувати високі вимоги винахідницького рівня до технічних рішень. Вимога винахідницького рівня для отримання патенту на винахід з'явилася лише в 1991 році. До цього часу винахід повинен був бути лише новим та корисним для промисловості. Корисність визначалася уповноваженим органом. Таким чином, вбачається подібність вимог патентоздатності для отримання правової охорони для винаходів за радянським законодавством і вимог до корисних моделей, а тому і відсутність потреби у створенні додаткового об'єкта інтелектуальної власності.

По-друге, спосіб правової охорони винаходів у Радянському Союзі переважно, полягав у визнанні фізичної особи автором та у виплаті їй певної винагороди (видання авторського свідоцтва), при цьому, всі майнові права на винахід належали державі. Корис-

на модель характеризується виданням охоронного документа на неї без проведення кваліфікаційної експертизи під відповідальність заявника. Це дає можливість якнайшвидше отримати монополні права на той або той інноваційний продукт, який може мати вирішальне значення в умовах ринкової економіки та жорсткої конкуренції. Оскільки вся підприємницька діяльність здійснювалась лише державою, строк отримання правоохоронного документа не мав такого вирішального значення. Тож, вищенаведене більш-менш пояснює відсутність корисної моделі як об'єкта права інтелектуальної власності в законодавстві СРСР.

Як зазначає О. Сергеев, розпад Радянського Союзу спричинив украї несприятливу ситуацію стосовно правової охорони промислової власності на територіях незалежних держав — суб'єктів колишнього СРСР [10, 45]. Жодна з цих держав на той час не мала законів про охорону промислової власності та відомств, які б здійснювали її охорону.

В Україні корисна модель як об'єкт права інтелектуальної власності вперше з'явилася лише в 1993 році, коли було прийнято Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Це був період становлення України як самостійної держави, коли після здобуття незалежності почалось активне формування системи законодавства країни.

Поява корисних моделей, на нашу думку, була зумовлена прагненням створення такої системи законодавства, котра б відповідала новим ринковим умовам.

На момент розроблення українського законодавства у сфері патентного права, винахід уже розуміли як технічне рішення, що повинно бути новим, промислово придатним і мати винахідницький рівень. Такі вимоги до винаходу були закріплені в Законі СРСР «Про винаходи в СРСР» від 31.05.1991 року № 2213-1, а згодом

відображені у Тимчасовому положенні про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій, затвердженому Указом Президента України від 18.09.1992 року № 479/92. Водночас, у цих нормативних актах були відсутні положення щодо надання правової охорони технічним рішенням, у яких винахідницький рівень був відсутній або недостатній, щоб отримати патент на винахід. Однак в умовах переходу до ринкових відносин, такі технічні рішення, маючи економічну цінність, у разі отримання виключних прав на них, могли б сприяти стимулюванню підприємницької активності в населення.

На той час переважна більшість країн визнавали нові технічні рішення з низьким винахідницьким рівнем або без нього об'єктами права інтелектуальної власності та відносили до останніх рішення-пристрої, що стосуються форми чи конструкції виробів [11]. Такі об'єкти мали назву «корисні моделі», «малі патенти», «свідоцтва про корисність» тощо. Цього ж трактування корисної моделі дотримувались і законодавці Російської Федерації, де корисні моделі з'явилися на рік раніше, ніж в Україні. Цим же шляхом пішла й Україна, котра об'єктом корисної моделі визнала конструктивне виконання пристрою. Крім цього, корисна модель визнавалась об'єктом інтелектуальної власності Паризькою конвенцією з охорони промислової власності 1911 року.

Відсутність власного досвіду нормативно-правового регулювання відносин щодо правової охорони корисних моделей сприяла запозиченню такого досвіду в інших країн.

Відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 року строк дії патенту на корисну модель становив 5 років від дати подання заявки до патентного органу і продовжувався за клопотанням власника патенту, але

не більше, ніж на три роки. Патентним органом на той час був Державний комітет України з питань інтелектуальної власності (Держпатент України).

Підставами визнання патенту на корисну модель недійсним Закон у редакції 1993 року визнавав: невідповідність запатентованої корисної моделі умовам патентоспроможності, визначеним законом; наявність у формулі корисної моделі ознак, яких не було у поданій заявці; а також порушення вимог п. 2 ст. 32 Закону, відповідно до якого до подання заявки на одержання охоронного документа на корисну модель в орган іноземної держави заявник зобов'язаний був подати заявку до Відомства і повідомити його про наміри здійснити таке патентування.

Також, цей Закон у редакції 1993 року дозволяв будь-якій особі протягом 6 місяців від дати публікації відомостей про видання патенту оскаржити його в адміністративному порядку.

Сьогодні в Україні останні зміни до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» були внесені 07.07.2009 року. Чинний Закон об'єктом корисної моделі, так само, як і винаходу, визнає продукт (пристрій, речовину, штам мікроорганізму, культуру клітин рослини і тварини тощо); процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу.

З вищевикладеного можна дійти таких **висновків**.

Оскільки для отримання правової охорони корисної моделі, вона не повинна була мати винахідницький рівень, або він міг бути незначним, існування інституту корисних моделей було характерним для тих країн, у яких також було передбачено надання правової охорони винаходам, які вирізнялися високим рівнем винахідництва.

Аналіз історії виникнення та розвитку корисних моделей дає також підстави стверджувати, що поява цього об'єкта інтелектуальної власності була пов'язана з усвідомленням важливості винахідницької діяльності серед широких верств населення. Саме такий спосіб правової охорони результатів винахідницької діяльності стимулював населення до вдосконалення будь-яких об'єктів техніки, механіки, побутових приладів. ♦

Список використаних джерел

1. Zorina Khan B. *An Economic History of Patent Institutions [Electronic resource]* / B. Zorina Khan. — Access mode : <http://eh.net/encyclopedia/article/khan.patents> (access date: 20.07.2011).
2. Белов В. В. *Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика применения : практическое пособие* / В. В. Белов, Г. В. Виталиев, Г. М. Денисов. — М. : Гардарики, 1997. — 320 с.
3. *Modalities of Future Utility Model System [Electronic resource]*. — Access mode : http://www.iip.or.jp/e/e_summary/pdf/detail2003/e15_06.pdf (access date : 20.07.2011).

4. Suthersanen U. *Utility Models and Innovation in Developing Countries, UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development, February 2006, [Electronic recourse] / Uma Suthersanen. — Access mode : http://www.unctad.org/en/docs/iteipc20066_en.pdf (access date : 20.07.2011).*
5. Richards J. *Utility model protection throughout the world [Electronic recourse] / John Richards. — Access mode : <http://www.ipo.org/AM/Template.cfm?Template=/CM/ContentDisplay.cfm&ContentID=25244> (access date : 20.07.2011).*
6. Kardam K.S. *Utility model — a tool for economic and technological development: a case study of Japan [Electronic recourse] / Dr.K.S.Kardam. — Access mode : http://www.jpo.go.jp/torikumi_e/kokusai_e/pdf/ipcoop_asiapacific_e/india.pdf (access date : 20.07.2011).*
7. Положення про винаходи і технічні удосконалення № 3/256, затверджене ЦВК і РНК СРСР 09.04.1931 року // СЗ ССРСР. — 1931. — № 21. — Ст. 181.
8. Вачевський, М. В. Патентознавство. Теорія і практика інноваційної діяльності / М. В. Вачевський [та ін]. — Дрогобич : Вимір, 1999. — 254 с.
9. Положення про відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції, затверджене Постановою Ради Міністрів СРСР від 21.08.1973 р № 584 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0584400-73&c=1#Public>, (дата доступу: 20.07.2011).
10. Сергеев А. П. *Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. — М. : Велби, Проспект (ТК Велби), 2007.*
11. Сергеев А. П. *Патентное право : учебное пособие / А. П. Сергеев. — М. : БЕК, 1994. — 202 с.*

УВАГА! АКЦІЯ

Приєднайтеся до благодійної акції та передплатіть дитячі газети й журнали для шкіл-інтернатів, сиротинців, аби діти, позбавлені батьківського піклування, мали змогу долучитися до друкованого слова.

Оформити добровільну передплату можна до 20.12.2011 року в будь-якому поштовому відділенні України чи на сайтах **www.kievcity.ukrposhta.com** та **www.presa.ua**

Детальніше — на сайтах:
www.presa.ua,
www.ukrposhta.com

Ваша небайдужість — щаслива посмішка дитини!